

*Волинець О. П., Кузьміна О. А.****ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
З РІЗНИМИ ФОРМАМИ ЗПР**

У статті розкривається роль співпраці психолога з педагогами та батьками щодо необхідності посилення психолого-педагогічного супроводу дітей з формами затримки психічного розвитку конституційного, соматогенного, психогенного, церебрально-органічного походження.

У дослідженнях останніх років відмічається тривожна тенденція зростання кількості дітей з відхиленнями у розвитку психіки. Значну частину серед цих дітей займають діти із затримками психічного розвитку (ЗПР). Це поняття вживається відносно дітей зі слабо вираженою органічною недостатністю ЦНС. У дітей даної категорії не спостерігаються специфічні порушення слуху, опорно-рухового апарату, зору, важкі порушення мовлення, вони не є розумово відсталими.

Проблема затримки психічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку гостро постала перед психолого-педагогічною наукою вже давно. Питаннями діагностики та корекції цієї вади першими почали займатися дефектологи (Н.А.Бастун, І.Д.Бех, В.І.Бондар, Т.П.Вісковатова, Т.О.Власова, Т.Д.Ілляшенко, К.С.Лебединський, В.І.Лубовський, Н.О.Ципіна та ін.)

Ця проблема вивчалася і в загальному психолого-педагогічному напрямі (Т.Ю.Андрющенко, А.М.Богуш, Т.В.Карабанова, Н.Ю.Максимова та ін.), розроблялися методи компенсувального навчання (Г.Ф.Кумаріна, Є.М.Мастюкова та ін.), визначалися засоби реабілітації розумової працездатності дітей (К.Д.Корольова, М.Раттер та ін.).

Г.М.Касаткіна, Н.А.Фоміна розглядали роль фізичних вправ різної спрямованості в розвитку рухової діяльності і психіки дітей дошкільного віку.

Деякі питання корекції вад психічного розвитку дітей розглядалися в контексті проблеми психологічної готовності дітей до школи та труднощів шкільного навчання (І.Н.Агафонова, М.І.Безруких, С.І.Єфімова, А.В.Фурман, Б.Г.Круглов та ін.).

Сучасні знання про затримку психічного розвитку дають змогу розглядати її як межовий стан між нормою та патологією. Саме тому метою статті є обґрунтування ролі психологічного супроводу дітей з різними формами ЗПР для своєчасної корекції вад розвитку.

Затримка психічного розвитку – один із різновидів відхилень у психічному розвитку дітей. Затримку психічного розвитку дітей психологи розуміють як відставання психічного розвитку від вікової норми, зумовлене, з одного боку, негрубими порушеннями функціонування центральної нервової системи

---

* © Волинець О. П., Кузьміна О. А.

ПСИХОЛОГІЯ

(мінімальна мозкова дисфункція), а з іншого, – несприятливими умовами виховання й розвитку в ранньому й дошкільному дитинстві, зокрема, емоційно збідненим спілкуванням та дефіцитом інформації.

Затримка психічного розвитку може зумовлюватися багатьма чинниками. Зокрема, це спадкова схильність, порушення функціонування мозку в період внутрішньоутробного розвитку, пологові ускладнення, хронічні й тривалі захворювання в ранньому дитинстві, невідповідні умови виховання тощо.

Залежно від цих факторів виокремлюють такі форми затримки:

1. *Конституційного та соматогенного походження* – дитина мініатюрна й зовні тендітна; структура її емоційно-вольової сфери відповідає більш ранньому вікові; часті хвороби знижують вимогливість батьків; загальна слабкість організму знижує продуктивність її пам'яті, уваги, працездатності, гальмує розвиток пізнавальної діяльності.

2. *Психогенного походження* – зумовлена невідповідними умовами виховання (надмірна опіка чи не достатнє піклування про дитину). Розвиток затримується внаслідок обмеження комплексу подразнень, інформації, що надходить із навколишнього середовища.

3. *Церебрально-органічного походження* – найстійкіша й найскладніша, зумовлена ураженням головного мозку дитини внаслідок патологічних впливів (переважно в другій половині вагітності). Характеризується зниженою научуваністю, з огляду на низький рівень розумового розвитку, і виявляється в труднощах засвоєння навчального матеріалу, відсутністю пізнавального інтересу та мотивації навчання [2; 3].

Через недостатню діагностику розвитку дітей у дошкільному віці ЗПР виявляється переважно з початком їхнього навчання в школі, де вони зазнають надмірних труднощів. Тому завдання психолога дошкільного закладу полягає у своєчасному реагуванні на ті вади, під впливом яких спотворюється психічний розвиток дитини, відхиляється від нормального перебігу, властивого здоровим дітям цього віку [1].

Вирішальна роль у роботі практичного психолога належить правильній організації психолого-педагогічного супроводу дитини із ЗПР. Найперше, що робить психолог при виявленні дитини із ЗПР – це поглиблена діагностика, за допомогою якої виявляються проблеми в розвитку дитини й характер необхідної допомоги.

Наступним кроком є надання консультаційної допомоги батькам дитини. Під час консультації батькам надається інформація про результати діагностики, надаються рекомендації щодо розвитку дитини й обов'язково береться згода на супровід дитини. У батьків слід дізнатися про перебіг вагітності, пологів і раннього розвитку дитини, чи проходить дитина лікування і які приймає препарати.

ПСИХОЛОГІЯ

Надаються рекомендації педагогам щодо роботи з дитиною та її соціалізації в колективі. Для дитини розроблюється індивідуальна розвивальна програма. Протягом року надаються консультації батькам і педагогам щодо розвитку й виховання дитини. Провідні функції психолога в цьому напрямі: психодіагностична, психокорекційна, профілактична і консультативна. З досвіду роботи зазначимо, що позитивним результатом в роботі з такими дітьми є основа, яка базується на п'яти етапах психологічного супроводу дитини.

1. Підготовчий етап

– установа контакту з усіма учасниками супроводу дитини;

- визначення обсягу робіт;
- підготовка необхідної документації;
- складання графіку роботи.

2. Орієнтовний етап

– установа контакту з батьками дитини;

– установа контакту з групою, педагогами;

– ознайомлення фахівців з результатами психологічного обстеження;

- спільне обговорення психічного розвитку дитини.

3. Планування

- створення індивідуальної програми;
- затвердження програми фахівцями.

4. Реалізація

– надання допомоги педагогам, батькам у створенні умов для повноцінного життя дитини, успішного оволодіння нею навчальними програмами з урахуванням її психічних та фізичних можливостей;

– надання необхідної психологічної допомоги батькам дитини, родичам з метою гармонізації міжособистісних стосунків;

– психологічна просвіта й консультування батьків, педагогів та інших фахівців, які працюють із дитиною.

5. Заклучний етап

– визначення ефективності роботи. Розробка рекомендацій щодо подальшого супроводу дитини.

Дитина, яка має подібні труднощі, потребує ретельного психолого-педагогічного вивчення для визначення оптимальних та ефективних методів навчання.

Включення дітей із ЗПР у навчання потребує систематичної корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи, спрямованої на формування в них інтелектуальної діяльності та заповнення прогалів у знаннях про навколишній світ. Корекція затримки психічного розвитку дітей потребує тривалої системної роботи, яка охоплює всі види її діяльності. Через це дуже важливо, щоб корекційним завданням було підпорядковане не тільки заняття, а й організація дозвілля дитини, де знайдуть корисне застосування різні розвивальні ігри відповідно до віку і мож-

ПСИХОЛОГІЯ

ливостей дитини. Однак основним коригуючим чинником у розвитку дитини із затримкою психічного розвитку є навчальний процес із відповідними до її розвитку темпом засвоєння матеріалу, методами його викладу та тривалості навчання, високою індивідуалізацією педагогічної роботи з кожною дитиною.

Діти даної нозології потребують високого рівня індивідуалізації, виходячи з рівня знань і навичок дитини та з її темпу засвоєння навчального матеріалу. Переважна кількість дітей із затримкою психічного розвитку потребує допомоги логопеда, а саме: обстеження та занять із ним.

Завдяки систематичній корекційній роботі протягом початкового навчання дитина із затримкою психічного розвитку досягає такого рівня навчальної діяльності, що може надалі навчатися в загальноосвітній школі. Діти з важкими симптомами затримки психічного розвитку продовжують навчатися або в спеціальній школі інтенсивної педагогічної корекції, або в спеціальному класі при загальноосвітній школі, або за індивідуальною формою навчання.

Важливою умовою успішної корекції розвитку дитини є підтримання її активності та інтересу до виконуваної справи. Збуджує інтерес тільки те завдання, яке дитина може свідомо й успішно виконати. Водночас воно не повинно бути надто легким, таким, що не потребує жодних зусиль. Поступове нарощування складності завдань тренує інтелектуальні та вольові здібності дитини.

Для подолання пасивності дітей із затримкою психічного розвитку, яка становить серйозну перешкоду в конкретній роботі з ними, виняткове значення має позитивна оцінка їхньої діяльності. Слід мати на увазі, що пасивність цих дітей часто зумовлюється не тільки об'єктивною складністю для них важкого завдання, а й невпевненістю у власних силах. Відстаючи в розвитку від своїх сверстників, вони вже встигли закріпити негативний досвід невдач, бо завжди були серед невмілих, гірших і в групі дитячого садка. Кожен, кому доводилося працювати з такими дітьми, не раз переконувався, як під впливом доброзичливого ставлення, похвали, часом перебільшеної, дитина ставала вправнішою, сміливішою і справді поліпшувала результати виконуваної роботи. Тому яким би маленьким не був успіх дитини, він не повинен пройти непоміченим. Цим успіхом підтримується й розвивається в дитини впевненість, повага до себе, яку вона будь-що захоче зберегти й намагатиметься утриматися на рівні зростаючих вимог до неї.

Корекційна робота з дітьми із затримкою психічного розвитку вимагає постійної організації їхньої діяльності, бо, на відміну від дітей, які розвиваються відповідно до норми, дитина, яка має подібні труднощі, потребує ретельного психолого-педагогічного вивчення для визначення оптимальних та ефективних методів навчання. Робота з батьками таких дітей має виключно важливе значення, оскільки їхнє розуміння природи труднощів

ПСИХОЛОГІЯ

і відповідна допомога в колі родини сприятимуть подоланню труднощів у навчанні.

Звертаючись до досвіду навчання дітей, слід зазначити, що він переконливо довів виключно позитивне значення педагогічного впливу, особливо раннього, для виправлення, тобто корекції, недоліків порушеного розвитку дитини, нівелювання ускладнень, породжених тим чи іншим ушкодженням. Якщо своєчасно розпочати корекційну роботу, ураховуючи труднощі дитини й застосовуючи особливі методи і прийоми для їх подолання, то можна домогтися вагомих результатів. Теза «що раніше, то краще» в цьому контексті має визначальне й доле-носне значення. По-перше, багато недоліків розвитку дитини в цьому процесі будуть подолані, чи, принаймні, ослаблені вже в дошкільному віці. По-друге, надзвичайно цінним результатом корекційної роботи є попередження виникнення додаткових порушень психічного розвитку. По-третє, вдається максимально ослабити деформуючий вплив негативних факторів розвитку дитини на засвоєння нею знань, формування вмінь, особистісну зрілість, самостійне суспільне функціонування [1].

Значна частина дітей із затримкою психічного розвитку, отримавши своєчасну корекційну допомогу в дошкільному закладі, може розпочати навчання разом з однолітками; повністю засвоює програмовий матеріал і «вирівнюється» до закінчення початкової школи. Тому тісна співпраця психолога дошкільного закладу з психологічною службою шкільних установ дає змогу відстежувати динаміку розвитку дитини. Водночас чимало учнів і в наступні роки шкільного навчання потребують особливих умов організації педагогічного процесу через значні труднощі в засвоєнні навчального матеріалу.

Робота з батьками дітей із ЗПР має винятково велике значення, оскільки їхнє розуміння природи труднощів і відповідна допомога в колі родини сприяють подоланню труднощів у навчанні та вихованні. Зумовлено це тим, що будь-яка вада негативно позначається не лише на ушкодженій функції, але й впливає на розвиток інших. Тому в дітей із різними видами порушень виникають особливі труднощі пізнавального характеру й ризику зниження соціальної повноцінності дитини в усіх її проявах. Працюючи з батьками, слід акцентувати увагу на формах затримки психічного розвитку дітей, їх походженні та особливостях дітей із ЗПР.

Серед особливостей дітей із затримкою психічного розвитку найбільш типовими є такі:

1. Запас знань та уявлень про оточуючий світ обмежений.
2. Активний та пасивний словниковий запас бідний. Діти відчують труднощі при виконанні звукового аналізу слів.
3. Низька працездатність у зв'язку з високою виснажуваністю.
4. Увага нестійка. Спостерігаються труднощі зосередження.
5. Виконання завдань наочно-дієвого характеру викону-

ПСИХОЛОГІЯ

ються краще порівняно із словесно-логічними.

6. Не вміють використовувати додаткові допоміжні засоби запам'ятовування.

7. При виконанні завдань потребують допомоги з боку дорослого для засвоєння способу дії та здійснення переносу засвоєного способу на інші предмети. Діти із ЗПР виявляють здатність приймати допомогу, засвоювати принцип дії та його перенос.

Дітей із затримкою психічного розвитку за рівнем сформованості когнітивних процесів об'єднують у чотири основні групи [2]:

1. Діти з відносною сформованістю психічних процесів, але зі зниженою пізнавальною активністю. До групи належать діти із ЗПР внаслідок психофізичного інфантилізму та діти із соматогенною та психогенною формами.

2. Діти з нерівномірним проявом пізнавальної активності та продуктивності. До групи належать діти з легкою формою ЗПР церебрально-органічного генезу, з вираженою формою ЗПР соматогенної форми та з ускладненою формою психофізичного інфантилізму.

3. Діти з явним порушенням інтелектуальної продуктивності, але зі сформованою пізнавальною активністю. До групи належать діти із ЗПР церебрально-органічного генезу, у яких спостерігається виражена дефіцитарність окремих психічних функцій (пам'яті, уваги).

4. Діти, для яких характерне поєднання низького рівня інтелектуальної продуктивності і слабко виражена пізнавальна активність. До групи належать діти з важкою формою ЗПР церебрально-органічного генезу, у яких спостерігається первинна дефіцитарність у розвитку всіх психічних функцій уваги, пам'яті та недорозвиток орієнтовної основи діяльності.

Педагогам, які виховують і навчають дітей із різними формами ЗПР важливо розуміти, що затримка психічного розвитку може зумовлюватися багатьма чинниками (спадкова схильність, порушення функціонування мозку в період внутрішньоутробного розвитку, пологові ускладнення, хронічні й тривалі захворювання в ранньому дитинстві, невідповідні умови виховання тощо). Досвід роботи з дітьми із різними формами ЗПР дозволив нам скласти рекомендації, які допоможуть педагогам у роботі з дітьми цієї категорії.

1. Зосередьте увагу на сильних сторонах дитини і спирайтеся на них у процесі навчання. Водночас будьте готові до того, що доведеться поступово заповнювати прогалини у знаннях, уміннях і навичках дитини.

2. Подавайте зміст навчального матеріалу невеликими частинами, використовуючи мультисенсорний підхід (слуховий, візуальний, маніпуляційний). Якомога більше повторюйте та закріплюйте вивчене.

3. Заохочуйте дитину, підтримуйте позитивну мотивацію

навчання.

4. Дещо сповільніть темп навчання, зважаючи на знижені психічну витривалість і розумову працездатність дитини. Будьте терплячими, якщо дитині потрібно пояснити чи показати щось багаторазово. Віднайдіть оптимальний варіант взаємодій з нею.

5. Розчленовуйте завдання на окремі невеличкі частини. Якщо необхідно, виконання завдання слід поділити на етапи. Усні інструкції до кожного етапу давайте по одній, доки дитина не навчиться утримувати в пам'яті одразу декілька.

6. Практикуйте прикладне застосування набутих дитиною знань.

7. Спільно з дитиною поетапно аналізуйте виконання завдання.

8. Урізноманітнюйте навчальну діяльність, однак забезпечуйте плавний перехід від одних видів діяльності до інших.

9. Завдання мають відповідати можливостям дітей і виключати відчуття стійких невдач.

10. Надавайте дітям достатньо часу для виконання завдання та практичного застосування нових умінь і навичок, водночас надто тривале виконання однієї вправи може стомити їх.

11. Не перекладайте подолання проблем у навчанні виключно на батьків. Допмагайте їм усвідомлювати найменші успіхи дитини та закріплювати їх. Діти із труднощами в навчанні потребують не авторитарних підходів у сімейних стосунках, а виваженого, доброзичливого ставлення.

12. Подолання труднощів у навчанні та розвитку – це результат спільної тривалої та копіткої роботи педагогів, психологів, батьків і інших спеціалістів (логопедів, дефектологів).

Таким чином, діти з різними формами затримки психічного розвитку потребують спеціально організованого психологічного супроводу, що передбачає глибоке вивчення особливостей їхньої психіки, визначення психолого-педагогічних умов навчання та виховання, складання індивідуальної освітньої траєкторії, надання консультативної допомоги батькам та педагогам. Здійснення такого супроводу допоможе успішно коригувати хід їхнього психічного розвитку та становлення особистості.

Література:

1. Діти з порушеннями психофізичного розвитку // Психолог дошкільця. – 2009. – №1. – С. 45–46.
2. Лебединская К.С. Основные вопросы клиники и систематики задержки психического развития. – Режим доступа : <http://almanah.ikprao.ru/ru/articles/almanah-9/osnovnyye-voprosy-kliniki-i-sistematiki>